Europeiska unionens
officiella tidning

SV
L-serien

2023/2836

20.12.2023

# KOMMISSIONENS REKOMMENDATION (EU) 2023/2836

## av den 12 december 2023

## om främjande av engagemang och faktisk delaktighet för medborgare och civilsamhällesorganisationer i politiska beslutsprocesser

EUROPEISKA KOMMISSIONEN UTFÄRDAR DENNA REKOMMENDATION

med beaktande av fördraget om Europeiska unionens funktionssätt, särskilt artikel 292, och

av följande skäl:

(1) Enligt artikel 2 i fördraget om Europeiska unionen (*EU-fördraget*) ska unionen bygga på värdena respekt för människans värdighet, frihet, demokrati, jämlikhet, rättsstaten och respekt för de mänskliga rättigheterna. I artikel 10.3 i EU-fördraget föreskrivs att varje medborgare har rätt att delta i unionens demokratiska liv och att beslut ska fattas så öppet och så nära medborgarna som möjligt. I artikel 165.2 i fördraget om Europeiska unionens funktionssätt (*EUF-fördraget*) fastslås att ett mål för unionens insatser ska vara att stimulera ungdomars delaktighet i det demokratiska livet i Europa.

(2) I artikel 12 i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (*stadgan*) säkerställs mötes- och föreningsfriheten. Detta innebär att enskilda personer har rätt att samlas i grupper eller organiserade strukturer. Denna rättighet – såsom erkänd av Europeiska unionens domstol – utgör en av de väsentliga grunderna för ett demokratiskt och pluralistiskt samhälle, eftersom den möjliggör för medborgare att agera tillsammans inom områden av gemensamt intresse och därigenom bidra till att det offentliga livet fungerar väl. Vidare innefattar rätten till yttrandefrihet och informationsfrihet, enligt artikel 11 i stadgan, även frihet att hysa och ge uttryck åt åsikter samt frihet att ta emot och sprida information. Enligt artikel 41 om rätten till god förvaltning i stadgan måste dessutom förvaltningen motivera sina beslut. Slutligen inbegriper artikel 24 i stadgan barns rätt att fritt uttrycka sina åsikter och att åsikterna ska beaktas i frågor som rör barnen i förhållande till deras ålder och mognad.

(3) Offentliga myndigheter som inkluderar och engagerar medborgare, civilsamhällesorganisationer och människorättsförsvarare i politiska beslutsprocesser är något som aktivt bör främjas. Med *politiska beslutsprocesser* avses inte på något sätt enskilda beslut som förvaltningen fattar som skulle kunna påverka enskilda individers rättigheter. Det behövs en anpassad strategi eftersom villkoren för enskilda medborgares delaktighet och villkoren för civilsamhällesorganisationers delaktighet inte ser likadana ut.

(4) Medlemsstaterna bör skapa och upprätthålla ett säkert och gynnsamt samhällsklimat för civilsamhällesorganisationer och människorättsförsvarare för att förbättra deras faktiska engagemang och säkerställa att de kan delta aktivt i de politiska beslutsprocesserna och därigenom utöva sin viktiga roll i unionens demokratier. Civilsamhällesorganisationer benämns ofta som icke-statliga, ideella, partipolitiskt obundna och fredliga strukturer som organiserar människor som arbetar för att uppnå gemensamma mål och ideal ([1]). Människorättsförsvarare är enskilda personer, grupper och samhällsorgan som främjar och skyddar universellt erkända mänskliga rättigheter och grundläggande friheter, i enlighet med definitionen i FN:s deklaration om människorättsförsvarare (1998) ([2]) och som även EU:s riktlinjer om människorättsförsvarare ([3]) hänvisar till. Människorättsförsvarare strävar efter att främja och skydda medborgerliga och politiska rättigheter samt att främja, skydda och förverkliga ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter ([4]). Unionen åtar sig att samarbeta med organisationer som respekterar unionens värden och grundläggande rättigheter, vilka fastställs i artikel 2 i EU-fördraget och i stadgan.

([1]) Se till exempel kommissionens meddelande *En grund för demokrati och hållbar utveckling*, COM(2012) 492 final.
([2]) https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-and-responsibility-individuals-groups-and.
([3]) https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eu_guidelines_hrd_en.pdf.
([4]) Alla hänvisningar till *civilsamhällesorganisationer* i denna rekommendation bör förstås som hänvisningar även till *människorättsförsvarare*.

(5) Medborgares och civilsamhällesorganisationers delaktighet bör säkerställas i politiska beslutsprocesser på lokal, regional, nationell, europeisk och internationell nivå. Detta erkänns även i FN:s riktlinjer för stater om ett effektivt genomförande av rätten att delta i offentliga angelägenheter ([5]), Europarådets rekommendationer om icke-statliga organisationers rättsliga ställning i Europa ([6]), om medborgares delaktighet i det lokala offentliga livet ([7]) och om samtalsdemokrati ([8]), OECD:s rekommendation om öppen förvaltning ([9]), riktlinjerna för god praxis för medborgerlig delaktighet i beslutsprocesser från konferensen för internationella icke-statliga organisationer ([10]), och de gemensamma riktlinjerna för föreningsfrihet från Organisationen för säkerhet och samarbete i Europas (OSSE) kontor för demokratiska institutioner och mänskliga rättigheter (ODIHR) och Venedigkommissionen ([11]).

(6) Ett evidensbaserat beslutfattande innebär att offentliga myndigheter bör involvera dem som påverkas av de regler och beslut som fattas och aktivt samla in synpunkter och fakta under beslutsprocessens olika delar. Det bör alltså ligga i medlemsstaternas intresse att aktivt främja medborgares och civilsamhällesorganisationers delaktighet i politiska beslutsprocesser. Detta omfattar innovativa metoder såsom kulturell verksamhet och kulturorganisationers engagemang, något som har visat sig stärka medborgardeltagandet, demokratin och den sociala sammanhållningen ([12]). Medlemsstaterna bör främja en miljö som är stöttande och inkluderande och där medborgare ges möjlighet att faktiskt vara delaktiga i sådana processer. En sådan miljö bidrar till ökad öppenhet, den stärker motståndskraften mot informationsmanipulering och desinformation och kan stärka förtroendet för den representativa demokratin.

(7) Genom att främja medborgarnas delaktighet i politiska beslutsprocesser stärks valdeltagandet och medborgarna uppmuntras att delta i den representativa demokratin, exempelvis genom att engagera sig i valkampanjer och ställa upp i val. Medlemsstaterna bör säkerställa att medborgare får tillgång till information om hur de kan delta genom lämpliga kanaler och verktyg samt till sådana resurser som bidrar till ökad medvetenhet om de rättigheter som unionsmedborgare åtnjuter.

(8) Delaktigheten i det politiska beslutsfattandet bör vara inkluderande och i största möjliga utsträckning återspegla valkretsens demografiska sammansättning och mångfald, samt ta i beaktande behoven hos underrepresenterade grupper och personer med funktionsnedsättning ([13]). Medlemsstaterna bör möjliggöra ett anpassat och tillgängligt deltagande, både online och offline, även på landsbygden och i avlägsna områden.

(9) Den digitala tekniken håller på att förändra beslutsprocesserna i unionen, liksom de offentliga myndigheternas samspel med medborgarna. Genom att använda ny teknik i beslutsprocesser, exempelvis onlineplattformar och verktyg för e-förvaltning, kan samspelet mellan medborgare och politiker främjas och förbättras. Om sådan teknik införs bör det demokratiska samhällets kontroller och motvikter skyddas mot cyberangrepp och nätövervakning på lämpligt sätt. Digitala lösningar har stor potential i fråga om att öka allmänhetens delaktighet, men lösningarnas roll i detta avseende kan ändå vara otillräcklig och öka de digitala klyftorna. Därför är det nödvändigt att fortsätta att planera för och vid behov möjliggöra delaktighet på plats.

([5]) FN, *Guidelines on the effective implementation on the right to participate in public affairs* (inte översatt till svenska), 2018.

([6]) Europarådet, Ministerkommitténs rekommendation till medlemsstaterna CM/Rec (2007)14, *Legal status of non-governmental organisations in Europe* (inte översatt till svenska).

([7]) Europarådet, Ministerkommitténs rekommendation till medlemsstaterna CM/Rec (2001)19 (inte översatt till svenska) och Ministerkommitténs rekommendation CM/Rec(2018)4 *on the participation of citizens in local public life* (inte översatt till svenska). Vad gäller lokal nivå, se även Europarådet, Ministerkommitténs rekommendation till medlemsstaterna CM/Rec (2009)2 *on the evaluation, auditing and monitoring of participation and participation policies at local and regional level* (inte översatt till svenska), samt Europarådet, tilläggsprotokoll till den europeiska konventionen om kommunalt självstyre om rätten att delta i kommunala angelägenheter (inte översatt till svenska).

([8]) Europarådet, Ministerkommitténs rekommendation till medlemsstaterna CM/Rec (2023)6, *Legal status of non-governmental organisations in Europe* (inte översatt till svenska).

([9]) OECD, *Recommendation of the Council on Open Government*, OECD/LEGAL/0438 (inte översatt till svenska).

([10]) Konferensen för internationella icke-statliga organisationer, *Code of good practice for civil participation in the decision-making process revised* av den 30 oktober 2009 (inte översatt till svenska).

([11]) Https://www.osce.org/files/f/documents/3/b/132371.pdf (inte översatt till svenska).

([12]) Se *Culture and Democracy: the evidence: how citizens' participation in cultural activities for civic engagement, democracy and social cohesion: lessons from international research*, Europeiska unionens publikationsbyrå, maj 2023 (inte översatt till svenska).

([13]) Se till exempel hänvisning till delaktighet för personer med funktionsnedsättning och romer i kommissionens meddelande *En jämlikhetsunion: EU:s strategi för rättigheter för personer med funktionsnedsättning 2021–2030*, COM(2021) 101 final och *En jämlikhetsunion: EU:s strategiska ram för romers jämlikhet, inkludering och deltagande*, COM(2020) 620 final.

(10) Mediekompetens och digitala färdigheter är viktiga för att delta i politiska beslutsprocesser på nätet, få tillgång till och hantera relevant information, ha kontakter med myndigheter och utveckla en förmåga att identifiera och stå emot manipulerad information, däribland desinformation. Sådana färdigheter främjas bland annat genom utbildning, icke-formellt och informellt lärande samt genom ungdomsarbete med fokus på kritiskt tänkande ([14]). För att uppnå detta krävs ett samhälleligt helhetsgrepp där man även arbetar med organisationer för att utveckla gräsrotsinitiativ och vidta åtgärder för att övervaka, identifiera, förekomma och avslöja desinformation.

(11) Innovativa former av delaktighet där medborgarna involveras direkt, såsom samtalsdemokratiska processer och medskapandeprocesser på nätet och på plats, är exempel på lovande metoder för att stödja och hitta nya styrmekanismer. Dessa kan göra det enklare för medborgarna att bidra till lösningen på komplexa politiska problem, bland annat klimatförändringar och beslut om infrastrukturinvesteringar ([15]).

(12) Dessa innovativa delaktighets- och engagemangsformer i politiskt beslutsfattande kan införas i olika skeden av beslutsfattandet och organiseras på olika sätt, till exempel genom medborgarpaneler, medborgarjuryer eller medborgarförsamlingar, digitalt eller på plats, konsensuskonferenser, medborgarbudgetering och medskapande. Medlemsstaterna bör säkerställa att offentliga myndigheter har tillräckliga ekonomiska resurser och kunskap för att genomföra sådana aktiviteter, med beaktande av bland annat kraven i unionens dataskyddslagstiftning.

(13) Medlemsstaterna kan utnyttja den sakkunskap och bästa praxis som finns på unionsnivå, särskilt från konferensen om Europas framtid ([16]). För att främja aktiv medborgardelaktighet, och som uppföljning till konferensen, genomför kommissionen en ny fas för medborgarengagemang och stärker sina standarder och verktyg. Detta inbegriper europeiska medborgarpaneler där slumpvis utvalda medborgare från alla medlemsstater samlas, en tredjedel av dem är unga, 16–25 år gamla, och de diskuterar viktiga kommande förslag. Dessa paneler är nu ett återkommande inslag i unionens demokratiska liv ([17]). Kommissionen håller även på att omarbeta portalen *Kom med synpunkter* till en enda kontaktpunkt för medborgarengagemang på nätet. På portalen kan medborgare diskutera på olika nivåer med de europeiska institutionerna. Genom olika europeiska medborgarinitiativ kan medborgare bland annat uttrycka sina åsikter om lagstiftningsinitiativ (offentliga samråd), debattera och diskutera med andra i Europa och komma med egna förslag på vilken slags union de vill bo i. På portalen behålls flera av de unika funktioner som utvecklade för den flerspråkiga digitala plattformen för konferensen om Europas framtid. Kommissionen har även upprättat ett kompetenscentrum för delaktighet och samtalsdemokrati ([18]) för att stödja en sådan praxis i unionen och nationellt, genom att utövare och forskare i hela unionen sammanförs och bedriver forskning om bästa praxis och innovationer, både online och offline.

(14) Medlemsstaterna kan även dra lärdomar från initiativ inom ramen för miljödemokratilagstiftning och tillämpa liknande initiativ inom andra områden av beslutsfattandet. Dessa exempel är särskilt kopplade till Århuskonventionen ([19]) och Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 1367/2006 ([20]) eller de medborgarpaneler (*peer parliaments*) ([21]) som unionen organiserat, exempelvis inom ramen för den europeiska klimatpakten, där man diskuterade hur enskilda, samt lokala och nationella myndigheter och Europeiska unionen bäst kan bekämpa klimatförändringar.

([14]) Europarådet, *Digital Citizenship Education Handbook* (inte översatt till svenska) https://rm.coe.int/16809382f9. Se även Europeiska kommissionen, *Engaging with Food, People and Places* (inte översatt till svenska). https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC121910.

([15]) Se initiativ inom ramen för den europeiska klimatpakten (europa.eu). Se även OECD:s rapport *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions - Catching the Deliberative Wave* (inte översatt till svenska) (2020) och OECD:s deklaration OECD/LEGAL/0484 av den 18 november 2022 *on Building Trust and Reinforcing Democracy,* https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0484 (inte översatt till svenska).

([16]) Rapport om slutresultatet från konferensen om Europas framtid, *Framtiden ligger i dina händer,* 9 maj 2022.

([17]) Se meddelande från kommissionen till Europaparlamentet, europeiska rådet, rådet, Europeiska ekonomiska och sociala kommittén och regionkommittén *Konferensen om Europas framtid, från vision till konkreta åtgärder* av den 17 juni 2022 COM(2022) 404 final) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?uri=CELEX:52022DC0404. Se även de europeiska medborgarpanelernas webbplats (europa.eu).

([18]) https://knowledge4policy.ec.europa.eu/participatory-democracy/about_en.

([19]) Uneces konvention om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslut och rätt till överprövning i miljöfrågor (Århuskonventionen).

([20]) Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 1367/2006 av den 6 september 2006 om tillämpning av bestämmelserna i Århuskonventionen om tillgång till information, allmänhetens deltagande i beslutsprocesser och tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor på gemenskapens institutioner och organ (EUT L 264, 25.9.2006, s. 13, ELI: http://data.europa.eu/eli/reg/2006/1367/oj).

([21]) https://climate-pact.europa.eu/about/peer-parliaments_sv.

(15) Unionen är inom sitt behörighetsområde i likhet med samtliga medlemsstater parter i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning ([22]). Enligt konventionen ska konventionsstaterna arbeta i nära samråd med och aktivt involvera personer med funktionsnedsättning, inbegripet barn med funktionsnedsättning, när lagstiftning och politik för att genomföra konventionen utvecklas och genomförs, samt i andra beslutsprocesser i frågor som rör personer med funktionsnedsättning. Tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning bör säkerställas i enlighet med de tillgänglighetskrav som fastställs i bilaga I till Europaparlamentets och rådets direktiv (EU)2019/882 ([23]) och skälig anpassning bör tillhandahållas för att säkerställa att personer med funktionsnedsättning kan delta i politiska beslutsprocesser på lika villkor.

(16) Medlemsstaterna bör främja barn och ungas delaktighet i unionens demokratiska liv för att främja att de långsiktigt engagerar sig som aktiva medborgare och förespråkare för positiva och djupgående förändringar i Europas demokratier. Detta efterlyses i EU:s strategi för barnets rättigheter ([24]), EU:s ungdomsstrategi ([25]) och i Europaparlamentets resolution ([26]). Medlemsstaterna kan dra lärdom av bästa praxis från befintliga barn- och ungdomsråd och processer, exempelvis EU:s ungdomsdialog ([27]), EU:s plattform för barns deltagande ([28]) och Elev- och lärarhörnan ([29]). Vidare kan äldreråd och funktionsrättsråd fungera som goda exempel för att ta in medborgarnas åsikter i det politiska beslutsfattandet.

(17) Civilsamhällesorganisationer verkar för att främja och skydda de grundläggande rättigheterna och de är en viktig drivkraft som samlar röster från olika individer och grupper i samhället, även de mest utsatta, och bidrar till att ta itu med samhällsutmaningar och ekonomisk utveckling. De främjar mångfald och håller beslutsfattare ansvariga, och bidrar därigenom till att förbättra kvaliteten på den representativa demokratin, i enlighet med EU:s handlingsplan för demokrati ([30]), 2022 års rapport om tillämpningen av stadgan ([31]), den årliga rapporten om rättsstatsprincipen ([32]) och handlingsplanen för mänskliga rättigheter och demokrati 2020–2024 ([33]). Civilsamhällets viktiga roll i systemet med kontroller och motvikter i en välmående demokrati har lyfts fram av Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (*Europadomstolen*), som konsekvent har betonat att det sätt på vilket offentliga övervakare genomför sitt uppdrag kan ha betydande påverkan för hur väl ett demokratiskt samhälle fungerar.

([22]) Se Förenta nationernas konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och dess fakultativa protokoll (A/RES/61/106). Enligt FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning innebär *skälig anpassning* nödvändiga och ändamålsenliga ändringar och anpassningar som inte innebär en oproportionerlig eller omotiverad börda när så behövs i ett enskilt fall för att säkerställa att personer med funktionsnedsättning på lika villkor som andra kan åtnjuta eller utöva alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter.

([23]) Europaparlamentets och rådets direktiv (EU) 2019/882 av den 17 april 2019 om tillgänglighetskrav för produkter och tjänster (EUT L 151, 7.6.2019, s. 70, ELI: http://data.europa.eu/eli/dir/2019/882/oj).

([24]) Meddelande från kommissionen till Europaparlamentet, rådet, Europeiska ekonomiska och sociala kommittén samt Regionkommittén om EU:s strategi för barnets rättigheter, COM(2021) 142 final, 24.3.2021.

([25]) Resolution från Europeiska unionens råd och företrädarna för medlemsstaternas regeringar, församlade i rådet om ramar för det europeiska samarbetet på ungdomsområdet: Europeiska unionens ungdomsstrategi 2019–2027 av den 18 december 2018 (EUT C 456, 18.12.2018. s. 1).

([26]) Europaparlamentets resolution av den 7 juli 2021 om medborgardialoger och medborgarnas deltagande i EU:s beslutsfattande (2020/2201(INI)), punkt 17.

([27]) EU:s ungdomsdialog Europeiska ungdomsportalen (europa.eu).

([28]) EU:s plattform för barns deltagande (europa.eu).

([29]) Elev- och lärarhörnan (europa.eu).

([30]) Meddelande från kommissionen till Europaparlamentet, rådet, Europeiska ekonomiska och sociala kommittén samt Regionkommittén om EU:s handlingsplan för demokrati, COM(2020) 790 final, 3.12.2020, s. 1.

([31]) Rapport från kommissionen till Europaparlamentet, rådet, Europeiska ekonomiska och sociala kommittén samt Regionkommittén *Ett aktivitetsfyllt medborgerligt utrymme som värn för de grundläggande rättigheterna i EU Årsrapport för 2022 om tillämpningen av EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna*, COM(2022)716 final, 6.12.2022.

([32]) Meddelande från kommissionen till Europaparlamentet, rådet, Europeiska ekonomiska och sociala kommittén samt Regionkommittén, *2023 års rapport om rättsstatsprincipen – Situationen i fråga om rättsstatsprincipen i EU* COM(2023) 800 final, 5.7.2023, s. 26.

([33]) Gemensamt meddelande till Europaparlamentet och rådet, *EU:s handlingsplan för mänskliga rättigheter och demokrati 2020–2024*, (JOIN/2020/5 final).

(18) I kommissionens årliga rapport om rättsstatsprincipen bedöms utvecklingen vad gäller lagstiftningsprocessens inkludering och civilsamhällets involvering som en del i huruvida rättsstatsprincipen respekteras och kommissionen har i flera fall riktat rekommendationer till enskilda medlemsstater i denna fråga. Enligt vad som fastslås i 2022 års rapport om rättsstatsprincipen kan ”[f]örbättringar av berörda aktörers deltagande, även civilsamhällesorganisationer, […] bidra till att förbättra kvaliteten på lagstiftningen och insynen i lagstiftningsprocessen”. Motsatsen, alltså avsaknad av formella processer för att bidra till beslutsfattande, sena och splittrade samrådsstrategier, selektiva och otydliga val för motparter samt avsaknad av effektiv uppföljning är orosmoment ur ett rättsstatsperspektiv och skadar allvarligt de demokratiska processerna. I 2022 års rapport om tillämpningen av stadgan betonas även vikten av att erkänna den roll som civilsamhällesorganisationer spelar och se till att de kan bedriva sin verksamhet och ge dem förutsättningar att involveras på ett meningsfullt sätt i beslutsfattandet och i genomförandet av nationell politik och unionspolitik.

(19) Civilsamhällesorganisationers faktiska delaktighet i det politiska beslutsfattandet kan endast ske om de får verka i en säker och gynnsam miljö där de grundläggande rättigheterna upprätthålls, både för dem och för de grupper som de representerar, inbegripet rättigheterna kring mötes- och föreningsfrihet, yttrandefrihet, informationsfrihet, rätt till frihet och säkerhet, respekt för privatlivet och familjelivet, skydd av personuppgifter och egendom samt icke-diskriminering. Förutsättningen för detta är en demokrati där rättsstatsprincipen respekteras. För att möjliggöra civilsamhällesorganisationers faktiska delaktighet i politiska beslutsprocesser måste det finnas ett säkert, välmående och livskraftigt demokratiskt utrymme där de skyddas, stöds, och stärks ([34]) och där de fullt ut kan åtnjuta de grundläggande friheterna på den inre marknaden. Det behövs kontinuerliga insatser för att skapa och gynna ett sådant demokratiskt utrymme att civilsamhällesorganisationer och människorättsförsvarare kan bedriva sin verksamhet i linje med unionens värden ([35]).

(20) Europeiska unionens domstol har fastställt att civilsamhällesorganisationer har rätt ”att bedriva sin verksamhet utan omotiverat statligt ingripande” ([36]) och Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna har betonat att medlemsstater, förutom att avhålla sig från att på ett otillbörligt sätt ingripa när civilsamhällesorganisationer bedriver sin verksamhet, också bör sörja för en gynnsam miljö för civilsamhällesorganisationer medelst rättsliga, administrativa och politiska åtgärder ([37]). Ett sådant utrymme är en viktig del i en demokrati där rättsstatsprincipen och de grundläggande rättigheterna respekteras och upprätthålls.

(21) Offentliga myndigheter måste skydda mötes- och yttrandefriheten samt civilsamhällesorganisationers säkerhet genom att tillhandahålla en lämplig rättslig miljö, följa upp och aktivt ta itu med hot mot civilsamhällesorganisationer, sörja för tillgång till lämpliga stödtjänster, finansiering samt andra resurser som gör det möjligt för dem att bedriva sin verksamhet. De flesta medlemsstaterna säkerställer ett säkert utrymme för civilsamhällesorganisationer, men under de senaste åren har det i vissa medlemsstater riktats ett ökat antal fysiska, verbala och digitala angrepp mot dem. Dessutom har det förekommit hat, trakasserier, skrämseltaktik, smutskastningskampanjer, inbegripet kriminalisering av humanitärt arbete med grundläggande rättigheter, administrativa och juridiska begräsningar, olaglig övervakning samt användning av strategiska rättsprocesser för att hindra offentlig debatt ([38]). Flera studier visar även att mest utsatta är civilsamhällesorganisationer som arbetar för kvinnors rättigheter och hälsa, sexuella och reproduktiva rättigheter, sexuell och reproduktiv hälsa, hbtqi-rättigheter, migranters och asylsökandes rättigheter, offentlig integritet, antikorruption och miljöskydd.

([34]) Rapport från Europarådets generalsekreterare, *State of Democracy, Human Rights and the Rule of law in Europe, A shared responsibility for democratic security in Europe* (inte översatt till svenska), s. 53. Se även Europarådets ministerkommittés rekommendation till medlemsstaterna, CM(2017)83 final *Guidelines for civil participation in political decision making* (inte översatt till svenska). Se även Ministerkommitténs rekommendation till medlemsstaterna, CM/Rec(2018)11 *The need to strengthen the protection and promotion of civil society space in Europe* (inte översatt till svenska). På FN-nivå, se FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter, 2018, *Guidelines for States on the effective implementation of the right to participate in public affairs* (inte översatt till svenska).

([35]) Se Rådets slutsatser om tillämpningen av EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna: det medborgerliga utrymmets roll vad gäller skydd och främjande av de grundläggande rättigheterna i EU, 24 februari 2023, 6675/23 punkterna 9, 12 och 16. I slutsatserna uppmanar rådet medlemsstaterna att främja en gynnsam miljö för civilsamhällesorganisationer och människorättsförsvarare så att de kan bedriva sin verksamhet i linje med unionens värden utan omotiverat statligt ingripande enligt vad som krävs av EU och i internationella standarder. Se även Europaparlamentets resolution av den 8 mars 2022 om det krympande utrymmet för det civila samhället i Europa (2021/2103(INI)) och Europaparlamentets resolution av den 17 februari 2022 med rekommendationer till kommissionen om en stadga för europeiska gränsöverskridande sammanslutningar och ideella organisationer (2020/2026(INL)) och Årsrapporten för 2022 om tillämpningen av EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna COM(2022) 716 final, s. 34. Meddelande från kommissionen till Europaparlamentet, rådet, Europeiska ekonomiska och sociala kommittén samt Regionkommittén, *2023 års rapport om rättsstatsprincipen – Situationen i fråga om rättsstatsprincipen i EU* COM(2023) 800 final, s. 26.

([36]) EU-domstolens dom av den 18 juni 2020 C-78/18, Europeiska kommissionen mot Ungern, EU:C:2020:476, punkt 106.

([37]) Europadomstolen, dom av den 20 oktober 2005, *Ouranio Toxo m.fl. mot Grekland*, ansökan nr. 74989/01, § 35.

([38]) Se Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter, *Challenges facing civil society organisations working on human rights in the EU*, (inte översatt till svenska), 2018, *Protecting civic space in the EU*, (inte översatt till svenska) 2021, *Europe's civil society: still under pressure – 2022 update*, (inte översatt till svenska) 2022. Se även Civicus övervakning https://monitor.civicus.org/.

(22) Det är medlemsstaternas ansvar att säkerställa att civilsamhällesorganisationer har tillgång till finansiella medel och kan använda dessa ([39]), inbegripet genom att bygga vidare på unionsmedel. Endast civilsamhällesorganisationer med tillräckliga resurser kan delta på ett effektivt sätt i politiska beslutsprocesser.

(23) Unionen tillhandahåller redan omfattande finansieringsmöjligheter för civilsamhällesorganisationer, så att de kan genomföra projekt som bidrar till att främja unionens värderingar. För att göra det lättare att hitta bland de olika programmen har kommissionen upprättat en lättillgänglig portal som fungerar som en gemensam ingång för unionsfinansiering, där man kan hitta finansiering för bland annat demokratiinitiativ ([40]). Kommissionen har ett särskilt ekonomiskt stöd för civilsamhällesorganisationer i medlemsstaterna inom ramen för programmet för medborgare, jämlikhet, rättigheter och värden. Programmets mål är att skydda och främja de rättigheter och värden som är förankrade i fördragen, stadgan och i tillämpliga internationella människorättskonventioner, särskilt genom att stödja civilsamhällesorganisationer och andra berörda parter som är verksamma på lokal, regional, nationell och transnationell nivå och genom att uppmuntra människors demokratiska och medborgerliga delaktighet i syfte att upprätthålla och vidareutveckla öppna, rättighetsbaserade, demokratiska, jämlika och inkluderande samhällen som bygger på rättsstatsprincipen. Dessutom finns ytterligare finansieringsmöjligheter för civilsamhällessamarbete, medborgarengagemang och demokratisk delaktighet genom programmen Erasmus+, Europeiska solidaritetskåren och Kreativa Europa. Även inom unionens ramprogram för forskning och innovation, Horisont Europa, tillhandahålls stöd till civilsamhällesorganisationer och människorättsförsvarare inom ett antal olika tematiska forskningsområden ([41]). Tekniskt bistånd för administrativa reformer i medlemsstaterna har också beviljats inom ramen för instrumentet för tekniskt stöd och ger en möjlighet att finansiera ytterligare deltagandebaserade metoder inom offentlig förvaltning och offentliga myndigheter. Mottagare av unionsmedel är skyldiga att respektera unionens värden när de använder dessa medel, och kommissionen har vidtagit åtgärder för att främja efterlevnad och hantera eventuella överträdelser.

(24) Unionens åtagande att bidra till att skydda och främja ett säkert demokratiskt utrymme för civilsamhället återspeglas även i de yttre åtgärderna, exempelvis i unionens handlingsplan för mänskliga rättigheter och demokrati (2020–2024) ([42]). Det beskrivs också i EU:s riktlinjer om människorättsförsvarare ([43]) och kommissionens meddelande från 2012, *En grund för demokrati och hållbar utveckling*: *EU:s samarbete med det civila samhället på området yttre förbindelser* ([44]), i riktlinjerna för EU-stöd till det civila samhället i utvidgningsregionen 2021–2027 samt i ungdomshandlingsplanen i EU:s yttre åtgärder ([45]). Hur starka och trovärdiga unionens åtgärder för att upprätta de mänskliga rättigheterna på global nivå är, beror på hur väl unionen vårdar och stärker grunden för de demokratiska och grundläggande rättigheterna inom unionen.

(25) Denna rekommendation är en del av paketet för försvar av demokratin, ett paket som även består av ett förslag till Europaparlamentets och rådets direktiv om fastställande av harmoniserade krav på den inre marknaden vad gäller transparens kring intresserepresentation för tredjeländers räkning och kommissionens rekommendation om inkluderande och motståndskraftiga valprocesser i unionen och förstärkning av den europeiska karaktären av val till Europaparlamentet och effektivisering av deras genomförande.

(26) Denna rekommendation bygger på slutsatserna i 2022 års rapport om tillämpningen av stadgan och den årliga rapporten om rättsstatsprincipen där rättsstatssituationen i unionen och dess medlemsstater analyseras, i synnerhet med hänsyn till ramen för civilsamhället. Denna rekommendation är dessutom ett komplement till EU:s handlingsplan för demokrati som är utformad för att stärka medborgare och bygga upp mer motståndskraftiga

([39]) Artikel 13 i *UN Declaration on Human Rights Defenders* (inte översatt till svenska). OSCE-ODIHR Venedigkommissionens riktlinjer om föreningsfrihet, princip 7, s 42 https://www.osce.org/odihr/132371 (inte översatt till svenska).

([40]) Finansiering och anbud (europa.eu)

([41]) Till exempel kommer Horisont Europa att stödja testning och genomförande av forskningsresultat, bland annat för att experimentera med demokratiska innovationer på området medborgardeltagande (se HORIZON-CL2-2024-DEMOCRACY-01-12). I en färsk rapport sammanställds resultaten av EU:s forskning om deltagardemokrati och samtalsdemokrati. Man kommer även att stödja ett nytt nätverk för innovativa lösningar för demokratins framtid där demokratiforskare från hela Europa sammanförs med yrkesverksamma inom medborgardelaktighet och medborgarsamarbeten och medborgarutbildning för att ta fram rekommendationer till beslutsfattare, med forskningsresultaten som utgångspunkt (se HORIZON-CL2-2022-DEMOCRACY-02-01).

([42]) https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eu_action_plan_on_human_rights_and_democracy_2020-2024.pdf

([43]) https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/02_hr_guidelines_defenders_en_0.pdf

([44]) Se fotnot 1.

([45]) Ungdomshandlingsplan (gemensamt uttalande av kommissionen och den höga representanten) International Partnerships (europa.eu).

demokratier i hela unionen genom att främja fria och rättvisa val, stärka mediefriheten och motverka informationsmanipulation och desinformation. Vidare kompletterar den kommissionens rekommendation (EU) 2021/1534 ([46]) och kommissionens initiativ från 2022 mot strategiska rättsprocesser för att hindra offentlig debatt ([47]). Den bygger på de prioriterade åtgärder som tillkännagavs i *rapporten om EU-medborgarskapet 2020* ([48]) och kompletterar medborgarskapspaketet som lades fram i slutet av 2023.

(27) Denna rekommendation riktar sig till medlemsstaterna. Även kandidatländer och potentiella kandidater för EU-anslutning samt länder som omfattas av EU:s grannskapspolitik uppmanas följa denna rekommendation.

HÄRIGENOM REKOMMENDERAS FÖLJANDE.

**Innehåll**

1. Målet med denna rekommendation är att främja medborgares och civilsamhällesorganisationers delaktighet i det politiska beslutsfattandet i syfte att bygga upp den demokratiska motståndskraften inom unionen. Den uppmuntrar medlemsstaterna att erbjuda medborgare och civilsamhällesorganisationer fler möjligheter att faktiskt delta i lokala, regionala och nationella myndigheters politiska beslutsprocesser i enlighet med fastställda standarder och god praxis.

2. Medlemsstaterna rekommenderas skapa och upprätthålla en säker och gynnsam miljö för civilsamhällesorganisationer som möjliggör deras faktiska engagemang i politiska beslutsprocesser. Medlemsstaterna bör vidta ändamålsenliga, lämpliga och proportionella åtgärder för att skydda, stödja och stärka civilsamhällesorganisationer i syfte att säkerställa ett livskraftigt demokratiskt utrymme för civilsamhället.

**Allmänt ramverk för medborgares och civilsamhällesorganisationers faktiska delaktighet**

3. Medlemsstaterna bör främja och underlätta ett ramverk som möjliggör delaktighet för medborgare och civilsamhällesaktörer i politiska beslutsprocesser (*delaktighetsramverk*) och säkerställa att ramverket genomförs i enlighet med riktlinjerna i denna rekommendation.

4. Delaktighetsramverket bör säkerställa att alla deltagare behandlas med respekt och att de kan delta fritt och utan att utsättas för otillbörlig påverkan.

5. Delaktighetsramverket bör vara tydligt och tillgängligt genom att det bland annat säkerställs att tillräcklig information sprids i tid och erbjuds konkreta förutsättningar och lämpliga möjligheter att delta på grundval av överenskomna parametrar. Medlemsstaterna bör i synnerhet

   a) fortlöpande och återkommande, och inte bara under valperioder, säkerställa delaktighet i frågor av allmänintresse,

([46]) Kommissionens rekommendation (EU) 2021/1534 av den 16 september 2021 om säkerställande av journalisters och andra mediearbetares skydd, säkerhet och egenmakt i Europeiska unionen (EUT L 331, 20.9.2021, s. 8, ELI: http://data.europa.eu/eli/reco/2021/1534/oj).

([47]) Förslag till Europaparlamentets och rådets direktiv om skydd för personer som deltar i den offentliga debatten mot uppenbart ogrundade rättprocesser och rättegångsmissbruk (strategiska rättsprocesser för att hindra offentlig debatt) COM(2022) 177 final, 2022/0117(COD) och Kommissionens rekommendation (EU) 2022/758 av den 27 april 2022 om skydd för journalister och människorättsförsvarare som deltar i den offentliga debatten mot uppenbart ogrundade rättsprocesser och rättegångsmissbruk (strategiska rättsprocesser för att hindra offentlig debatt) (EUT L 138, 17.5.2022, s. 30, ELI: http://data.europa.eu/eli/reco/2022/758/oj).

([48]) Rapport från kommissionen till Europaparlamentet, rådet, Europeiska ekonomiska och sociala kommittén och Regionkommittén: *Rapport om EU-medborgarskapet 2020 – Stärka medborgarna och skydda deras rättigheter*, COM(2020) 730 final.

b) ha ett tydligt definierat policy- eller regelramverk för delaktighet för både medborgare och civilsamhällesorganisationer som innefattar mål, förfaranden och relevanta berörda aktörer,

c) bara tillämpa proportionella och tydligt kommunicerade begränsningar av det ramverk som avses i b och säkerställa att medborgare och civilsamhällesorganisationer i relevanta fall har tillgång till en mekanism för rättslig prövning,

d) möjliggöra delaktighet i ett tidigt skede av politiska beslutsprocesser i samband med att behov och prioriteringar identifieras och möjliga handlingsalternativ fastställs,

e) lämna den information som krävs för en viss delaktighetsaktivitet i god tid och i ett lättillgängligt format om bl.a. sammanhanget för och typen av planerade åtgärder, förfaranden, tidsplan för delaktighet, ansvarig myndighet och dess kontaktuppgifter,

f) sprida informationen och viktiga dokument, både offline och online, i största möjliga utsträckning via bl.a. berörda myndigheters webbplatser, samt proaktivt och brett informera allmänheten på ett lättfattligt språk, kostnadsfritt och utan onödiga administrativa hinder,

g) vidta åtgärder för att säkerställa att information särskilt ges till medborgare och civilsamhällesorganisationer som sannolikt berörs och lägga särskild vikt vid de mest marginaliserade, underrepresenterade och sårbara individerna och grupperna,

h) planera tillräckliga resurser och tillräcklig tidsåtgång för att säkerställa en meningsfullt inverkan och ta hänsyn till nationella helg- och semesterperioder för att möjliggöra lämplig delaktighet,

i) möjliggöra delaktighet som är icke-diskriminerande och tillgänglig även för personer med funktionsnedsättning kostnadsfritt och utan onödiga formaliteter.

6. Delaktighetsramverket bör vara transparent och medlemsstaterna bör säkerställa granskning av själva processerna. Medlemsstaterna bör i synnerhet

a) informera deltagarna om resultatet av den politiska beslutsprocessen och om eventuell uppföljning av delaktighetsaktiviteter,

b) regelbundet uppmana medborgare och civilsamhällesorganisationer att delta i olika led av politiska beslutsprocesser, inbegripet vid översyner av politiken,

c) återkommande utvärdera sitt delaktighetsramverk i syfte att förbättra och justera det för att till exempel införa mer användarvänliga, ändamålsenliga och innovativa metoder.

7. Delaktighetsramverket bör vara inkluderande och säkerställa att medborgare och civilsamhällesorganisationer har lika möjligheter att delta och att en åsiktsmångfald beaktas, inbegripet åsikterna hos de personer som är mest underrepresenterade, sårbara och marginaliserade. Framför allt gäller följande:

a) Medlemsstaterna bör eftersträva användning av verktyg och metoder som leder till största möjliga delaktighet för medborgare, grupper och civilsamhällesorganisationer samt verka för användning av lättillgängliga och icke-diskriminerande delaktighetsprocesser.

b) Medlemsstaterna bör förebygga och undanröja hinder för underrepresenterade gruppers delaktighet genom att ta hänsyn till särskilda behov hos bland annat personer med funktionsnedsättning, unga, äldre, medborgare med invandrarbakgrund och unionsmedborgare som är bosatta i en medlemsstat där de inte är medborgare.

c) Bästa tillgängliga expertis bör användas för att främja delaktighetsaktiviteter i syfte att säkerställa ett inkluderande tillvägagångssätt som ger alla deltagare möjlighet att göra sig hörda på lika villkor och som ger en rättvisande bild av åsiktsmångfalden i de frågor som diskuteras.

8. Medlemsstaterna bör utveckla, stödja och genomföra upplysningsinitiativ för att öka kunskaperna om möjligheter till delaktighet på lokal, regional och nationell nivå, samt om tillgängliga metoder och verktyg för att stödja och främja ett faktiskt engagemang i politiska beslutsprocesser.

9. Medlemsstaterna bör genom utbildning och informationsmöten stärka medborgares, civilsamhällesorganisationers och myndigheters förmåga att säkerställa faktisk och meningsfull delaktighet i politiska beslutsprocesser.

10. Medlemsstaterna bör avsätta särskild finansiering för att stödja genomförandet av sina delaktighetsramverk på alla förvaltningsnivåer och i detta sammanhang utnyttja tillgängliga unionsmedel på bästa sätt.

**Särskilda åtgärder för att stödja och främja medborgarnas delaktighet i det politiska beslutsfattandet**

11. Medlemsstaterna bör införa medborgarledda deltagar- och samtalsdemokratiska aktiviteter om särskilda beslut och politikområden samt stödja och främja individuell och kollektiv delaktighet genom till exempel medborgarpaneler, medborgarmöten och andra format för dialog och medskapande. Medlemsstaterna kan i detta sammanhang hämta inspiration från erfarenheter, expertis och god praxis som samlades in i samband med konferensen om Europas framtid och efterföljande europeiska medborgarpaneler, samt från internationella standarder som OECD:s riktlinjer för allmänhetens delaktighet ([49]). Medlemsstaterna bör säkerställa att sådana aktiviteter underlättas med hjälp av tillförlitliga metoder och grundläggande principer som främjar deras kvalitet, inklusivitet och integritet.

12. Medlemsstaterna bör säkerställa största möjliga inkludering när medborgare inbjuds till deltagar- och samtalsdemokratiska aktiviteter. De bör för att uppnå detta använda bästa tillgängliga metoder för statistisk randomisering och slumpmässiga urval. Medlemsstaterna bör om det är möjligt och nödvändigt identifiera och hantera skillnader i delaktighet mellan olika grupper med hjälp av statistik och attitydundersökningar. Medborgarurvalet bör baseras på demografiska kriterier för att säkerställa att deltagarna speglar medlemsstatens demografiska sammansättning, till exempel genom att utgå från folkräkningsdata eller liknande relevanta data och andra attitydkriterier som säkerställer mångfald. Medlemsstaterna bör säkerställa gynnsamma villkor för delaktighet så att det inte medför någon belastning ([50]) och om lämpligt ersätta kostnader för delaktighet, bland annat för att stödja ekonomiskt exkluderade medborgare.

13. Medlemsstaterna bör vidta särskilda åtgärder för att öka barns och ungas delaktighet i det politiska och demokratiska livet på lokal, regional och nationell nivå samt på landsbygden och i avlägsna områden. Myndigheter bör särskilt i utbildningsmiljöer och i andra sammanhang där barn och unga finns vidta åtgärder för att främja en meningsfull, inkluderande och säker delaktighet för dem utan någon form av diskriminering.

14. För att förbättra deltagar- och samtalsdemokratiska aktiviteter i det digitala offentliga rummet bör medlemsstaterna undersöka möjligheten att använda ny teknik som är lätt tillgänglig för medborgarna. Utifrån detta perspektiv bör medlemsstaterna främja utvecklingen av mediekompetens och kritiskt tänkande från tidig ålder genom bland annat kurser i informationskunskap. Användningen av ny teknik bör vara helt förenlig med grundläggande rättigheter, såsom rätten till dataskydd och icke-diskriminering, samt med principer som inkludering, tillgänglighet och teknik- och nätneutralitet.

**Särskilda åtgärder för att stödja och skydda civilsamhällets demokratiska utrymme för att möjliggöra civilsamhällesorganisationers faktiska delaktighet**

15. För att säkerställa civilsamhällesorganisationers faktiska delaktighet i politiska beslutsprocesser bör medlemsstaterna skapa och upprätthålla ett säkert och gynnsamt klimat för civilsamhällesorganisationer.

16. Medlemsstaterna bör uppmuntra strategiska partnerskap mellan myndigheter på lokal, regional och nationell nivå och civilsamhällesorganisationer för att främja deras delaktighet i politiska beslutsprocesser.

17. Medlemsstaterna bör inrätta strukturerade dialoger med civilsamhällesorganisationer om särskilda frågor rörande de politiska beslutsprocesserna. Medlemsstaterna bör säkerställa att sådana dialoger sträcker sig bortom samråd om särskilda politikområden eller lagstiftningsförslag och att de är regelbundna, långvariga och resultatinriktade.

([49]) Https://www.oecd.org/publications/oecd-guidelines-for-citizen-participation-processes-f765caf6-en.htm.
([50]) Jämförbart med vad som gäller vid juryplikt, vilket i vissa medlemsstater till exempel ger rätt till ledighet från arbetet.

18. Medlemsstaterna bör vidta nödvändiga åtgärder för att både offline och online skydda civilsamhällesorganisationer mot hot, kriminalisering, skrämseltaktik, trakasserier samt attacker och andra brottsliga handlingar. Medlemsstaterna bör i synnerhet

    a) säkerställa följande:

        i) Faktiskt skydd ska finnas att tillgå utan dröjsmål för civilsamhällesorganisationer, deras personal och volontärer, samt deras närstående, när deras arbete medför ett trovärdigt eller potentiellt hot mot deras säkerhet, bl.a. genom att öka kunskaperna hos brottsbekämpande myndigheter och domstolsväsendet om de hot civilsamhällesorganisationer utsätts för. I särskilt allvarliga fall bör omedelbart skydd garanteras genom akuta förbudsåtgärder och skyddsorder.

        ii) Olagliga handlingar fördöms omedelbart, inbegripet av företrädare för medlemsstaterna, och sådana handlingar utreds och lagförs, i förekommande fall, utan dröjsmål.

    b) Utvecklingen inom civilsamhällets demokratiska utrymme övervakas med hjälp av tydliga indikatorer och rapporteringsstrukturer, bland annat med hänvisning till befintliga internationella standarder. Denna övervakning främjas genom att kontakter och en fortlöpande dialog etableras och upprätthålls med civilsamhällesorganisationer. Relevant information kan inhämtas från nationella människorättsinstitutioner och andra människorättsförsvarare. Särskild uppmärksamhet ägnas även rapporter om fysiska attacker och attacker online, förtal och smutskastningskampanjer, hatpropaganda och strategiska rättsprocesser för att hindra offentlig debatt (munkavleprocesser). Särskild uppmärksamhet ägnas situationen för människorättsförsvarare, civilsamhällesorganisationer och deras medlemmar som arbetar för kvinnors rättigheter och sexuella och reproduktiva hälsa och rättigheter för minoritetsgrupper, till exempel hbtqi-personer, migranter och asylsökande, samt för offentlig integritet och korruptionsbekämpning, samt miljöskydd.

    c) Samarbete och samordning uppmuntras och underlättas mellan alla aktörer som deltar i övervakningen av utvecklingen inom civilsamhällets demokratiska utrymme och skyddet av civilsamhällesorganisationer som utsätts för hot och attacker på grund av sitt arbete, till exempel genom att det utformas protokoll för samarbete och utbyte av bästa praxis mellan brottsbekämpande myndigheter, domstolsväsendet på lokal, regional och nationell nivå, civilsamhällesorganisationer, nationella människorättsinstitutioner, jämställdhetsorgan och ombudsmannainstitutioner samt att samarbete även underlättas mellan alla relevanta myndigheter och tjänster inom deras territorier.

    d) Tillgång till särskilda förfaranden eller kanaler för rapportering av hot och attacker underlättas och den miljö inom vilken civilsamhällesorganisationer och människorättsförsvarare verkar dokumenteras och analyseras.

    e) Civilsamhällesorganisationer informeras om tillgängliga skydds- och stödtjänster, bland annat genom särskilda webbplatser där denna information framförs på ett enkelt, tillgängligt och användarvänligt sätt. Tydlig information sprids proaktivt till civilsamhällesorganisationer och människorättsförsvarare om framför allt brottsbekämpande myndigheter, domstolsväsendet och stödtjänster som kan kontaktas i händelse av hot eller attacker.

    f) Stödtjänster för brottsoffer och hjälplinjer finns och är anpassade för personer som arbetar för civilsamhällesorganisationer, samt deras närstående, om det föreligger ett trovärdigt faktiskt eller potentiellt hot mot deras säkerhet på grund av deras arbete. Stödtjänsterna bör i förekommande fall tillhandahålla information, juridisk och praktisk rådgivning, psykologstöd och skyddade boenden samt även stöd till ökad digital säkerhet. Civilsamhällesorganisationer som är föremål för munkavleprocesser bör få juridisk rådgivning. Alla stödtjänster bör vara lätt tillgängliga och tillhandahållas konfidentiellt och icke-diskriminerande, i synnerhet för personer med funktionsnedsättning.

    g) Samarbeta och dela information, expertis och bästa praxis med andra medlemsstater och, i lämpliga fall, med internationella organisationer om ärenden som rör civilsamhällesorganisationers och människorättsförsvararens säkerhet och vilka verktyg som finns för att skydda dem.

19. Medlemsstaterna bör avsätta särskild finansiering för att ge civilsamhällesorganisationer möjlighet att stärka sin motståndskraft mot hot och attacker samt för att öka deras kunskap om de stödtjänster och mekanismer för rättslig prövning som finns tillgängliga.

20. Medlemsstaterna uppmuntras att anta särskilda handlingsplaner, eller likvärdiga initiativ, för att inrätta nationella ramverk för att främja ett säkert och gynnsamt demokratiskt utrymme för civilsamhället och faktisk delaktighet för civilsamhällesorganisationer.

Utfärdad i Bryssel den 12 december 2023.

*På kommissionens vägnar*
Didier REYNDERS
*Ledamot av kommissionen*